

«імя + імя па бацьку» дапускае ў індывідуальным стылі і іншыя малапрадуктыўныя спосабы выяўлення эматыўна-ацэначных канатацый.

¹ А. Б. Пянькоўскі прапанаваў гэты тэрмін для абазначэння двухкампанентных антрапонімаў, якія ўключаюць рознакаранёвыя лексемы. Для абазначэння намінацый, якія характарызуюцца тоеснасцю асноў асабовага і патранімічнага імён, ужываецца яго ж тэрмін «таўтонімы», альбо «таўтанімічныя формы».

² Апошнее спалучэнне мае узуальны характар і па сваіх структурных і семантычных прыметах блізкае да фразеалагічнага. Розныя кампаненты яго семантыкі адзначаюцца тлумачальнымі слоўнікамі: 'человек негодный, мот і пройдоха' (Д а л ь В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. М., 1978—1980. Т. 4. С. 142); 'о льстивом, вкрадчивом, сладко говорящем человеке' (Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова: В 4 т. М., 1935—1940. Т. 4. С. 56).

³ Гл.: Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона (речевой и графический портрет советской тюрьмы). Авторы-составители Д. С. Балдаев и др. М., 1992. С. 223.

⁴ В и н о к у р Г. О. О языке художественной литературы. М., 1991. С. 402.

А. В. ЗІНКЕВІЧ

АРТЫКЛЬ І ПРЫНАЛЕЖНЫ ЗАЙМЕННІК У БАЛГАРСКОЙ І ФРАНЦУЗСКОЙ МОВАХ

У гэтым артыкуле прасочваюцца асаблівасці і месца артыкля, пасесіўнага займенніка і іх узаемадзеянне ў балгарскай і французскай мовах. Супастаўленне менавіта дадзеных моў выклікана тым, што яны маюць даволі значныя адрозненні як у сістэмах прыналежных займеннікаў (далей ПЗ), так і ў наборы артыкляў. Гэта дазваляе меркаваць, што кожная з названых моў мае і пэўны тып адносін паміж катэгорыямі пасесіўнасці і азначальнасці/незначальнасці. Заўважым, што нас цікавіць тут толькі пасесіўнасць, выражаная ПЗ, і азначальнасць, фармалізаваная артыклем, ці яго значымай адсутнасцю. Дапусцім, у гаворачых маецца агульная прэсупазіцыя «У Пятра ёсць кніга». Сітуацыя «Алеся бярэ кнігу Пятра» у балгарскай мове можа быць апісана наступным чынам: (1) Тя взема книгата му. (2) Тя взема неговата книга. (3) Тя взема негова книга. (4) Тя взема книгата (негова). Нагадаем, што балгарская мова аднаартыклевая, у якасці незначальнага артыкля выкарыстоўваецца яго значымая адсутнасць. Сістэма ПЗ складаецца з поўных форм (гл. 2, 3) і форм кароткіх (1). Поўныя формы могуць ужывацца як з артыклем, так і без яго, кароткія заўсёды без артыкля, але, як правіла, патрабуюць ад назоўніка, да якога адносяцца, азначальнай формы (1). Французская мова, дзе значэнне азначальнасці / незначальнасці таксама мае граматычны статус, супрацьстаіць балгарскай па наяўнасці яшчэ і незначальнага артыкля (т. зв. частковага артыкля *du*, які экспліцыруе значэнне колькаснай дэтэрмінацыі, мы не прыцягваем да аналізу, абмяжоўваючыся толькі якаснай дэтэрмінацыяй). Сістэма ПЗ у французскай мове, разам з пэўнымі асаблівасцямі, выказвае і шэраг агульных рыс з балгарскай: наяўнасць аўтаномных і неаўтаномных форм, падобныя абмежаванні пры ўжыванні кароткіх (неаўтаномных) займеннікаў і г. д. Вышэйазначаная сітуацыя ў французскай можа быць апісана такімі канструкцыямі: (5) Elle prend son Livre. (6) Elle prend le Livre. Такім чынам, у гэтых прыкладах бачна пэўная ўзаемазамыняльнасць азначальнага артыкля і ПЗ: абодва маркіруюць інфармацыю, якая ўваходзіць у прэсупазіцыю. Узаемазамыняльнасць гэта грунтуецца на тым, што ПЗ тут, акрамя іншага, выконваюць функцыю індывідуалізацыі аб'екта, якая ўласціва артыклю. Балгарскі даследчык П. Пашоў, назіраючы за ўжываннем кароткіх форм ПЗ, заўважыў: «У некаторых выпадках гэтыя займеннікі выконваюць як бы ролю артыкля, пар., напр., «На Иван сестрата» і «На Иван сестра му», якія супрацьпастаўляюцца як азначальныя выразам тыпу «На Иван сестра». У такіх выпадках ва ўсходніх балгарскіх дыялектах націск можа падаць на займеннікавую энклітыку, як на артыклеваю марфему: син'ѣт, син' ми»¹.

Выконваючы функцыю індывідуалізацыі, ПЗ як сродак эксплікацыі азначальнасці павінны былі б супрацьстаяць незначальным артыклям. Паназіраем, як можа мяняцца сэнс сказа пры замене ПЗ незначальным

артыклем: (7) *Tu manges tes huitres* «Ты ясі сваіх вустрыц», (8) *Tu manges des huitres*. «Ты ясі вустрыц». (9) Ям своите пъллени пиперки». Я ем (як звычайна) фаршыраваныя перцы», (10) Ям пъллени пиперки. «Я ем фаршыраваныя перцы». Адрозненне фраз (7), (9) ад (8), (10), перш за ўсё, у тым, што ў першых гаворыцца пра чарговае дзеянне ў шэрагу такіх жа звычайных для суб'екта дзеянняў (т. зв. прэсупазіцыя пастаяннага дзеяння), а канструкцыі другога тыпу такой інфармацыі не нясуць і паведамляюць, хутчэй, пра асобнае, часта выпадковае здарэнне. У балгарскай, як між іншым і ў рускай, беларускай, у дадзенай функцыі нарматыўным з'яўляецца выкарыстанне толькі зваротна-прыналежага займенніка, а ў французскай — любога ПЗ, які супадае з дзейнікам па асобе і ліку.

Пэўная падобнасць ПЗ і артыкля як сродкаў дэтэрмінацыі тлумачыць і тое, што ў розных мовах норма дапускае ўжыванне на адным і тым жа месцы то артыкля, то ПЗ: у партугальскай нельга ўжываць пасэсіў, калі гаворка ідзе пра родных гаворачага, — толькі артыкль, а ў іспанскай на гэтым жа месцы — ПЗ².

Гаворачы пра агульныя для ПЗ і артыкляў функцыі, трэба дадаць яшчэ іх анафарычнасць (адсылка да папярэдняй фразы, кантэксту) і магчымасць выконваць эматыўную функцыю: (11) *La belle nuit!* «Якая цудоўная ноч!» (12) *Моята звезда!* У сказах (11), (12) азначальны артыкль і пасэсіў уводзяць у сферу суб'екта з'явы рэчаіснасці, якія не могуць уваходзіць у адносіны прыналежнасці з чалавекам. Гэта і дазваляе пераасэнсоўваць дадзеныя канструкцыі як эмацыянальныя (пра прыклад (11) У. Г. Гак сказаў, што тут азначальны артыкль «падкрэслівае паўнату якасці»³). Яшчэ больш дакладная адпаведнасць функцыі артыкля і ПЗ бачна на наступным прыкладзе: (13) *Elle admire beaucoup Rodin. Ce n'est pas «un grand sculpteur» pour elle, c'est «Le» sculpteur*. «Яна вельмі любіць Радэна. Для яе гэта не проста «нейкі вялікі скульптар», гэта «яе» скульптар»⁴. У такіх выпадках пры перакладзе на безартыклеву мову найбольш дакладным адпаведнікам артыклю будзе ПЗ.

Але, зразумела, замена пасэсіва артыклем, а таксама адваротная сітуацыя, не заўсёды раўнацэнны, а вельмі часта проста некарэктны. Паспрабуем у аднолькавых кантэкстах падставіць ПЗ, азначальны артыкль, артыкль неазначальны. Вызначым, як мяняецца інтэрпрэтацыя канструкцыі у выніку замен: (14) *Il tombe de la pluie. Sa bruit me réveille*. «Ідзе дождж. Яго шум мяне будзіць». (15) *Il tombe de la pluie. Le bruit me réveille*. «Ідзе дождж. Шум мяне будзіць». (16) *Il tombe de la pluie. Un bruit me réveille*. «Ідзе дождж. Нейкі шум мяне будзіць». (17) *Нощем градушка изби посевите. Нейното чукане (чукането и) ме разбуди*. «Ноччу град пабіў пасевы. Яго стук мяне разбудзіў» (18) *Нощем градушка изби посевите. Чукането ме разбуди* «Ноччу град пабіў пасевы. Стук мяне разбудзіў» (19) «Нощем градушка изби посевите. Чукане ме разбуди. «Ноччу град пабіў пасевы. Нейкі стук мяне разбудзіў». Французскі і балгарскі блокі аб'ядноўвае вельмі падобная дынаміка змянення сэнсу сказаў пры падстаноўцы розных фармантаў: сказы (14), (17) з пасэсівамі разумеюцца адназначна, дзякуючы анафарычным адносінам паміж элементамі «дождж» — «яго» («град» — «яго»). Канструкцыі (15), (18) з назоўнікам у азначальнай форме можна было б назваць сказамі з «плаваючым» зместам, бо азначальны артыкль маркіруе назоўнік, указваючы на магчымасць яго сувязі з папярэднім выказваннем і у той жа час не робіць гэту сувязь абавязковай: (20) *Нощем градушка изби посевите. Чукането ме разбуди. Това с пощаджията*. «Ноччу град пабіў пасевы. Мяне разбудзіў стук. Гэта — паштальён». І, нарэшце, ўжыванне неазначальнага артыкля (значымая адсутнасць артыкля ў балгарскай мове) у фразях (16), (19) часцей за ўсё ўводзіць новы кампанент у кантэкст.

Такім чынам, можна сказаць, што ПЗ і азначальныя артыклі, з'яўляючыся анафарычнымі элементамі, могуць выконваць аднолькавыя функцыі (індывідуалізацыі, эматыўнасці, эмфазы), але наяўнасць лексічнага значэння ў пасэсіваў робіць прыналежную азначальнасць менш універсальнай і больш «глыбокай»; артыкль як спецыяльна прыстасаваны для выражэння дэтэрмінацыі сродак — больш універсальны, але дэсемантызаваны дэтэрмінатар. Вышэй было заўважана, што можна

знайсці шмат выпадкаў, дзе замена пасэсіва артыклем некарэктна. Што ўплывае на магчымасць / немагчымасць такой замены? Сярод разнастайных умоў гэтай трансфармацыі нам хацелася б вызначыць наступныя: па-першае, уплывае канкрэтнасць / абстрактнасць назоўніка, да якога дапасуецца ПЗ. Пасэсіў, які адносіцца да абстрактнага субстантыва, вельмі часта з'яўляецца аблігаторным элементом сказа: (21) *Купя прасковите. Големипата им ме учуди. «Я купляю персікі. Их велічныя мяне здзіўляе».* Па-другое, на ўзаемазамаяняльнасць артыкля і ПЗ можа ўплываць і наяўнасць / адсутнасць агульных сем у карэфэрэнтных словах: (22) *L'auto stoppe. Le (sa) moteur est cassé.* «Машына спыняецца. (Яе) рухавік заклініла». У прыкладзе (22) ПЗ можа быць апушчаны, таму што сувязь слоў «машына» і «рухавік» відавочна.

Пакуль мы разглядалі толькі непрэдыкатыўныя ўжыванні ПЗ. Функцыянаванне прэдыкатыўных (аўтаномных) ПЗ у балгарскай і, асабліва, ў французскай мове значна адрозніваецца ад непрэдыкатыўных ужыванняў ПЗ. Па-першае, гэта датычыць немагчымасці выканання прэдыкатыўнай функцыі кароткімі формамі пасэсіваў у балгарскай: *Къща е моя (та), але не *Къща е ми.* У французскай такія ж абмежаванні для неаўтаномных форм: у функцыі іменнай часткі выказніка могуць выступаць толькі аўтаномныя формы: (23) *C'est votre avis, ce n'est pas le mien.* «Гэта ваша меркаванне, а не маё». Па-другое, неаўтаномныя пасэсівы і артыкль у французскай знаходзяцца ў адносінах дадатковай дыстрыбуцыі (або пасэсіў, або артыкль), а аўтаномныя формы абавязкова ужываюцца з артыклем (часцей азначальным). У балгарскай фармальна поўныя ПЗ у атрыбутыўным ужыванні не адрозніваюцца ад форм, якія з'яўляюцца іменнымі часткамі выказніка, а ў прэдыкатыўнай функцыі часцей ужываецца агульная форма ПЗ (без артыкля). Паглядзім, чым адрозніваюцца па сэнсу наступныя сказы: (24) *Тази къща е моя,* (25) *Тази къща е моята,* (26) *Cette maison est la мiенне.* У (24) на першым месцы — інфармацыя аб прыналежнасці, пасэсіў тут — рэма, інфармацыя, якая не ўваходзіць у прэсупазіцыю. Такая канструкцыя можа быць адказам на пытанне «Чья е тази къща?» — «Чый гэта дом?» Сказы (25), (26) можна лічыць даволі дакладнымі адпаведнікамі, бо азначальная форма ПЗ і ў балгарскай, і ў французскай мовах выконвае функцыю ідэнтыфікацыі, іншымі словамі, чалавек, які задае пытанне, ужо ведае, што суразмоўца мае дом, але не бачыў яго, не ведае які ён, дзе знаходзіцца і г. д. ПЗ тут, хутчэй, тэма, інфармацыя з прэсупазіцыі (адказ на пытанне «Коя къща е твоя?» — «Які дом твой?»). Канструкцыі (25), (26) можна перакласці на беларускую як «Гэта і ёсць мой дом», ці «Гэты дом і ёсць мой дом». Падобную ролю ў значэнні сказаў з азначальнай і неазначальнай формай пасэсіва-выказніка можна заўважыць і ў іншых мовах, напр., у іспанскай⁵ (27) *Esta casa es мiа — Esta casa es la мiа.* Як бачна, у прэдыкатыўным ужыванні ПЗ паводзіць сябе як імя: патрабуе пастаюўкі артыкля, амаль не мае абмежаванняў, якія датычаць месца яго ў сказе, набывае паўнацэннае лексічнае значэнне (фр. *Les miens* «мае родныя», *Les miennes* «глупствы» і г. д.). Тое ж, пэўна, можна сказаць і пра непрэдыкатыўнае ўжыванне ПЗ без назоўніка (балг. Монте п'туват за София. «Мае (родныя) едуць у Сафію»).

Падагульняючы сказанае, трэба зазначыць, што разглядаць суадносіны ПЗ і артыкля ў мовах рознага тыпу трэба з улікам значнай розніцы паміж прэдыкатыўным / непрэдыкатыўным ужываннем і сінтаксічным значэннем поўных (аўтаномных) ці кароткіх (неаўтаномных) форм ПЗ (зразумела, у тых мовах, дзе гэта супрацьпастаўленне існуе). Высновы, якія можна зрабіць з нашых назіранняў над суадносінамі артыкляў і ПЗ (якаснай і пасэсіўнай дэтэрмінацыі) наступныя:

1. Артыклі і ПЗ могуць выконваць аднолькавыя функцыі: па-першае, з'яўляцца сродкамі дэтэрмінацыі, па-другое, выконваць ролю анафарычных элементаў, падтрымліваючы звязнасць тэксту, па-трэцяе, і артыкль, і пасэсіў могуць уплываць на эмацыянальную афарбоўку сказа, выконваць эmfатычную функцыю.

2. Падобнасць ПЗ і артыкля можа пашырацца ад амаль поўнага супадзення, да поўнага несупадзення, што экспліцыруецца рэлевантнасцю ці нерэлевантнасцю іх узаемазамаяняльнасці.

3. ПЗ у прэдыкатыўным ужыванні не можа выконваць функцыю дэтэрмінацыі, што тлумачыцца актывізацыяй яго лексічнага значэння ў гэтай сінтаксічнай пазіцыі.

4. Найбольш блізкія функцыянальна да артыкля — неаўтаномныя формы пасэсіва ў французскай і кароткія ПЗ у балгарскай, якія знаходзяцца ў адносінах дадатковай дыстрыбуцыі з артыклем (французская мова) ці, наогул, могуць набываць нават фармальныя паказчыкі артыкля (выпадкі тыпу «На Иван сестра му») у некаторых балгарскіх дыялектах.

5. Існанне ў балгарскай мове поўных артыклевых форм ПЗ ставіць заканамернае пытанне: «Ці можна гаварыць пра поўныя формы ПЗ у непрэдыкатыўным ужыванні як пра дэтэрмінатывы?» У свой час асобае палажэнне гэтых балгарскіх форм было заўважана Р. Ніколавай: «Прыналежаць займеннікам з артыклем няма ні ў адной славянскай мове, няма і ў шэрагу і.-е. моў, у якіх ёсць артыкль (напр., у нямецкай і англійскай), таму што ў іх прыналежаць займеннікі яшчэ з'яўляюцца і дэтэрмінатывамі. У раманскіх мовах, акрамя таго, назіраецца спалучальнасць азначальнага артыкля і прыналежага займенніка: у партугальскай *o meo amigo*, італ. *La mia casa*, а таксама ў французскай, дзе спалучэнні гэтых субстантывіраваліся. На Балканскім паўвостраве артыкль спалучаецца з прыналежнымі займеннікамі ў грэчаскай і румынскай (т. зв. пасэсіўны артыкль)⁶.

На наш погляд, магчымасць сумеснага ўжывання ПЗ і артыкля ў кантэксце пытання аб статусе ПЗ можна трактаваць, па-першае, як аднесенасць ПЗ да субстантывіраваных форм. У гэтым выпадку трэба прыняць той пункт погляду, што дэтэрмінатывы, як правіла, не могуць адносіцца адначасова да аднаго і таго ж слова, як у французскай мове, дзе немагчымы адначасова якасная і ўказальная, якасная і пасэсіўная, колькасная і якасная дэтэрмінацыі, што працяўляецца ў забароне ўжывання побач, напр., артыкля і ПЗ, указальнага займенніка і ПЗ і г. д. У тым выпадку, калі дадзеная форма камбініруе з дэтэрмінатывам, яна інтэрпрэтуецца як імя. Па-другое, можна сказаць, што балгарская мова дапускае адначасовую розную дэтэрмінацыю аднаго і таго ж слова, напр., пасэсіўную і якасную.

Прыгаванне лагічнага націску, аднолькавыя з прыметнікамі правілы пастаноўкі артыкля для ПЗ у аднародным прыметнікавым радзе, магчымасць набыцця паўнацэннага лексічнага значэння — усе гэтыя фактары таксама гавораць пра ад'ектыўную сутнасць поўных форм ПЗ. Адсутнасць названых рыс у кароткіх формах ПЗ, пэўнае абавязковае месца ў сказе і іншыя асаблівасці дазваляюць аднесці іх да класа дэтэрмінатываў. Ужыванне разам з кароткімі формамі ПЗ назоўнікаў у азначальнай форме можна разглядаць ці як дэсемантызаванае, аўтаматычнае правіла, ці як характэрную асаблівасць балгарскай мовы, дзе магчымы адначасова розныя віды дэтэрмінацыі: якаснай і пасэсіўнай (прыклады 1, 17), колькаснай і пасэсіўнай (Всичките мои приятели идват на кино) і г. д. Цікава, што тэндэнцыя сумяшчэння розных відаў дэтэрмінацыі ў балгарскай можа дзейнічаць і там, дзе ў літаратурнай мове існуе абсалютная забарона на функцыянаванне побач розных дэтэрмінатываў: зафіксаваны выпадкі ў балгарскіх дыялектах, дзе разам ужываюцца ўказальны займеннік і артыкль⁷.

6. Артыклевая і неартыклевая (у нашым выпадку пасэсіўная) азначальнасць маюць розную інтэнсіўнасць, глыбіню. Калі артыклевая дэтэрмінацыя вызначае рэч ці з'яву як раней вядомую, названую ў папярэднім кантэксце, вылучаную сярод іншых падобных аб'ектаў, але не дае звестак, па якому прызнаку яна дэтэрмінавана, то пасэсіўная дэтэрмінацыя вылучае аб'екты па іх прыналежнасці, нейкаму дачыненню да пасэсара. Гэта розніца выклікана, як ужо адзначалася, поўнай граматыкалізацыяй артыкля і наяўнасцю лексічнага значэння ў ПЗ. Таму, параўноўваючы колькасць інфармацыі, што нясе артыкль і пасэсіў (у выпадках, калі ён супастаўны з артыклем), пасэсіўную дэтэрмінацыю можна назваць моцнай (ці гранічнай), а артыклевую — слабай (негранічнай). Акрамя пасэсіўнай, у якасці гранічнай мы маглі б прывесці колькасную, указальную, неазначальную займеннікавую дэтэрмінацыю; негранічная дэтэрмінацыя ўключае артыклевую азначальную і артык-

леваю неазначальную дэтэрмінацыю. Адрозненне моцнай і слабай неазначальнай дэтэрмінацыі можна прасачыць па прыкладзе (28), дзе неазначальнасць выражана займенікам (моцны варыянт), і (29), тое ж значэнне перададзена з дапамогай неазначальнага артыкля: (28) *Un certain homme m'a accosté dans la rue*, (29) *Un homme m'a accosté dans la rue*. Значэнне неазначальнасці ў (28) больш інтэнсіўнае, экспліцытнае, чым у (29). У безартыклевай беларускай мове гэта адрозненне можна перадаць толькі прыкладна: «Нейкі чалавек падышоў да мяне на вуліцы» і «На вуліцы да мяне падышоў чалавек».

Такім чынам, суадносіны артыкля і форм ПЗ, якія могуць выконваць функцыю дэтэрмінацыі, нам уяўляюцца як апазіцыя моцных / слабых дэтэрмінатараў, якія выражаюць адпаведна гранічную / негранічную дэтэрмінацыюнасць. Калі прыцягнуць для пабудовы агульнай карціны і іншыя сродкі дэтэрмінацыі — розныя тыпы займеннікаў, паўартыклевых элементы (напр., балг. *един*) і г. д., то сістэма фармальных сродкаў дэтэрмінацыі артыклевых моў будзе выглядаць як палявая структура, ядром якой з'яўляецца спецыяльна прызначаны, граматыкалізаваны элемент (артыкль), а перыферыяй — элементы, якія маюць лексічнае значэнне, а значыць, утрымліваюць акрамя значэння дэтэрмінацыі дадатковую інфармацыю. Такой схеме адпавядаюць артыклевая мовы розных тыпаў (напр. французская і балгарская). Мовы безартыклевых не маюць палявой структуры суадносінаў сродкаў выражэння значэння дэтэрмінацыі, бо не маюць ядра — рэгулярнага манафункцыянальнага кампанента для эксплікацыі гэтага значэння. У такіх мовах, напр., беларускай, адносіны паміж рознымі сродкамі выказвання дэтэрмінацыі неіерархічны, бо ўсе яны маюць поліфункцыянальны і нерэгулярны характар.

¹ П а ш о в П. // Помагало по българска морфология. Имена. София, 1978. С. 420.

² Гл.: В о л ь ф Е. М. // Категория бытия и обладания в языке. М., 1977. С. 188.

³ Г а к В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология. М., 1979. С. 104.

⁴ Там жа. С. 102.

⁵ Гл.: В о л ь ф Е. М. // Категория бытия... С. 160.

⁶ Н и ц о л о в а Р. Българските местоимения. София, 1986. С. 74—75.

⁷ Гл.: Ц ы х у н Г. А. Синтаксис местоименных клитик в южно-славянских языках (Балканославянская модель). Мн., 1968. С. 69.